

МАРКО ПОПОВИЋ

КАПИЈА ЦАРА КАРЛА VI
У БЕОГРАДУ

Међу споменичким наслеђем Београда изузетно су ретка здања из раздобља барока. Након великих рушења до којих је дошло после 1740. године, када град поново запоседају Турци, као и бомбардовања у Првом светском рату, разорени су готово сви објекти грађени у доба аустријске владавине, између 1717. и 1737. године. Преостале су само неке тврђавске капије са барокним порталима, међу којима посебно место припада доњоградској капији која носи име аустријског цара Карла VI, у време чије владавине је подигнута.

Положај

Капија Карла VI сада се налази у средишту доњоградске заравни и делује као самостално здање, будући да су околне фортификације, које су с њом чиниле целину, у знатној мери порушене. Капија је уграђена у средишњи део средњовековног Североисточног бедема Доњег града, на простору између кула IV и V. Испред овог бедема се налазило старо пристаниште у виду уског издуженог залива. Ова стара фортификациона траса, подигнута у трећој деценији 15. века, за време владавине деспота Стефана Лазаревића, затварала је брањени простор Доњег града према истоку.¹ У оквиру поменутог бедема, у самом подножју Дунавске падине налазио се главни улаз у Доњи град, првобитна Источна доњоградска капија, која је крајем прве половине 15. века била ојачана и доградњом барбакана с положајима за топове.² Комуникација која је водила кроз ову капију повезивала је утврђени део средњовековног града с предграђем на простору данашњег Зоолошког врта и Дорћола, и даље се спајала с познатим *Цариградским друмом*. Своју функцију главног улаза у Доњи град ова стара капија задржала је све до друге деценије 18. века, односно времена када су аустријске власти започеле велике радове на реконструкцији Београдске тврђаве. Већ у првој етапи радова темељно је прерађен стари

доњоградски Североисточни бедем, који је реконструисан према принципима бастионих фортификација. Изграђена је нова унутрашња куртина, а међупростор ширине око 13,5 м, који је чинио унутрашњу структуру бедема, односно бастионе трасе, испуњен је земљаним насипом. На пространој горњој површини реконструисаног бедема налазили су се земљани грудобрани, а вероватно и положаји за топове. Испред овог бедема, у оквиру нове главне спољне бастионе трасе, изграђен је Североисточни тврђавски фронт са затвореном ратном луком.³ С новим фортификацијама, стара средњовековна Источна капија изгубила је своју некадашњу функцију и била је зазидана. Уместо ње, на правцу главне подужне комуникације изграђен је нов монументални улаз у Доњи град – *Капија цара Карла VI*.

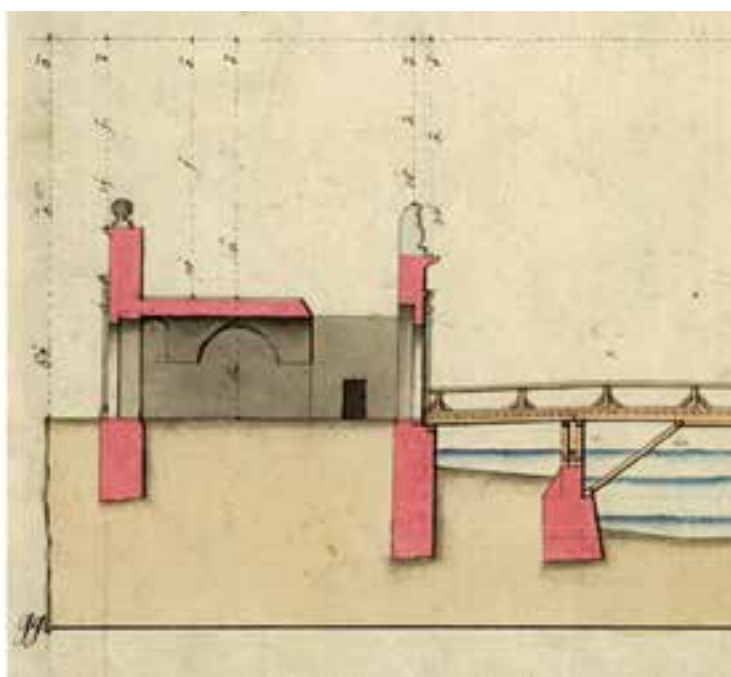
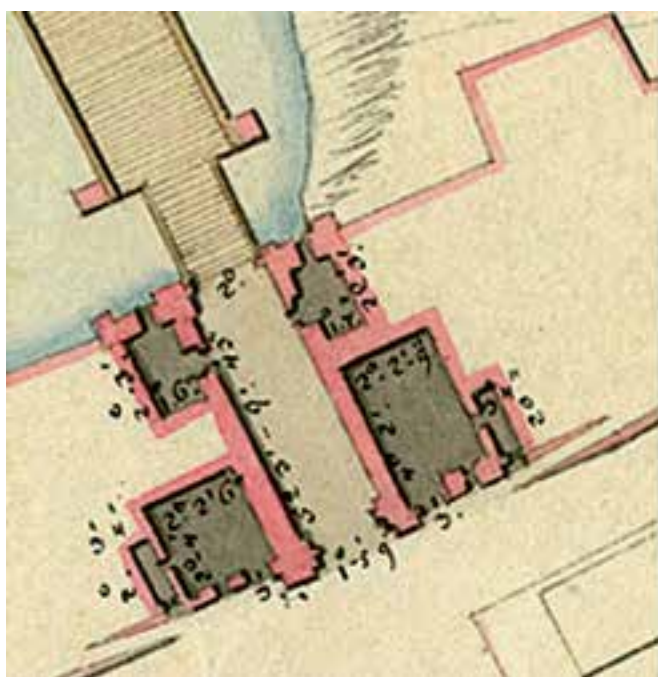
Историјат капије, истраживања и конзерваторске интервенције

У расположивој и до сада проученој историјској грађи нема сасвим прецизних података о времену грађења Капије Карла VI, будући да бројна документа из периода аустријске владавине у Београду, која се чувају у Ратном архиву у Бечу, још увек нису обрађена. На основу анализе тока изградње фортификација у том раздобљу, као оквирно време грађења капије сасвим поуздано би се могла одредити трећа деценија 18. века. Према неким сазнањима, завршетак радова на изградњи нових фортификација Београдске тврђаве, 1736.

године, био је обележен постављањем спомен-плоче на ову капију.⁴ По повратку Турака у Београд, 1740. године, све аустријске фортификације су биле порушене, као и готово сва новосаграђена барокна здања. Преостале су само неке тврђавске капије са барокним порталима, које су биле уграђене у старије фортификације. Међу њима је била и доњоградска Капија цара Карла VI, која је остала поштеђена рушења.

Најстарији подаци о конструктивном склопу и изгледу капије Карла VI сачувани су на старим плановима Београдске тврђаве из Ратног архива у Бечу, и то на посебно детаљним плановима рађеним 1790. године у размери 1:810 – *Suterein* плану⁵ и плану са пресецима кроз тврђавске фортификације.⁶ (сл. 1) Испред капије, у то време, налазило се затворено тврђавско пристаниште, преко којег је водио дугачак дрвени мост на зиданим стубовима. Током 19. века, капију су са осталим тврђавским здањима користиле војне посаде. Након уласка српске војске у Тврђаву 1867. године, капија је доживљавана као значајно старо здање, али и погрешно сматрана за *Славољук њринца Еуџена Савојског*. Услед тога, готово све до наших дана носила је назив *Капија њринца Евџенија*. У другој половини 19. века капија је претрпела значајне измене. Осамдесетих година тога столећа порушен је готово до равни тла стари средњовековни Североисточни бедем Доњег града, заједно с касније дограђеном унутрашњом куртином. Том приликом је уклоњен и земљани насип из структуре бедема

Сл. 1. Капија цара Карла VI – основа и пресек са планова из 1790. године (KAW. sig. G I b 44-3)

Сл. 2. Унутрашња фасада капије 1876. године (фото: И. В. Громан)

којим је засуто некадашње тврђавско пристаниште. Овом интервенцијом капија је изгубила свој основни смисао тако да је остала као слободностојећи објекат у средишту доњоградске заравни. Просторије у капији и даље су служиле војним потребама, али нису обнављане. На најстаријем фото-снимку из 1876. године види се унутрашња страна капије, која је у то време већ у великој мери била оронута (сл. 2). Исти утисак се стиче и на фотографијама с краја 19. и из првих деценија 20. века. Изгледа да озбиљнији радови на одржавању капије у том раздобљу нису вршени. Уочљиво је само да је после 1876. године, а пре краја 19. века, засведен део пролаза капије према спољној фасади, који је раније био отворен. Тада су вршене и неке мање грађевинске интервенције. Између бочних просторија II и IV, са северозападне стране, дограђен је један мали засведени анекс, који је накнадно пробијеним вратима повезан са обе одаје. Том приликом су изгледа зазидани првобитни улази, који су из пролаза капије водили ка бочним просторијама I и II. У току Првог светског рата, за разлику од осталих објеката у Доњем граду, који су готово сви порушени, Капија цара Карла VI је остала неоштећена.

За време немачке окупације Београда у Другом светском рату, током 1942. и 1943. године, били су изведени велики радови на уклањању рушевина и војних објеката у Доњем граду, као и парковско уређење тога простора, који је требало да постане меморијални парк принца Еугена. У оквиру тих радова капија је темељно обновљена. На обе фасаде замењени су сви оштећени делови камене пластике, а обновљене су и скулптуре над главном фасадом, тако да је капији у целини враћен изворни изглед (сл. 3а и 3б). Нажалост, убрзо након тога капија је поново тешко пострадала. У англо-америчком бомбардовању на Ускрс 1944. године, једна бомба пала је у њеној непосредној близини. Том приликом већим делом је разрушена југозападна бочна просторија IV, а цела капија је знатно растресена.

У стању полуразрушеног здања Капија Карла VI остала је током наредне две деценије. Због опасности од урушавања свода, једно време је и комуникација кроз капију била затворена. Први истраживачки радови обављени су 1964. године. Прво су рашчишћене рушевине југозападне бочне просторије. Затим су са две сонде (сонде 4/64 и 5/64) истражени темељи порушених

Сл. 3а. Капија цара Карла VI после обнове 1943. године – унутрашња фасада (фото: Д. Јовановић)

зидова да би се добили елементи за њихову реконструкцију. Једна сонда (7/64) била је отворена изнад свода бочне просторије III, где су биле уочене велике пукотине. Након ових истраживања, капија је технички снимљена.⁷ У наставку радова, 1965. године, ради утврђивања стања сводова и хидроизолације, са капије је скинут земљани насип. Преко главног свода над пролазом капије, на слоју земље који је лежао непосредно над сводном конструкцијом, откривено је поплочање од опека постављених плочастимеце без везивног материјала. Ова конструкција, укључујући и земљу, уклоњена је до зидне масе свода. Над сводовима бочних просторија такође се налазило поплочање од опека, које су, за разлику од главног свода, биле заливане кречним малтером. Ова поплочања, будући да су откривена у добром стању, нису уклањана. Остало је забележено у теренској документацији да је на тим местима извршено само заливање уочених пукотина. Инјектирање је извршено и на главном своду изнад пролаза капије.⁸ Такође, уклоњен је накнадно пробијен димњачки канал

у просторији IV уз обнову отвора у своду. После тога, над зидном масом главног свода и над бочним просторијама, осим оне порушене, изведена је заштитна цементна кошуљица. Преко ње је насут слој шљаке у виду двосливног крова. Према подацима из сачуване документације, преко овог насипа шљаке изведена је следећа изолација: прво је извршено заливање нивоа насуте шљаке житком цементном масом, а преко ње је изведена танка бетонска плоча касније премазана врелим битуменом. Над овом заштитном конструкцијом, односно хидроизолацијом, насут је слој земље дебљине око 0,30 м. Одводни дренажни канал израђен је од бетона и протеже се средином југоисточне бочне просторије III, са изливником – бљувачем са североисточне стране. Исти систем хидроизолације и одвођења воде примењен је и код реконструисане бочне просторије IV.⁹

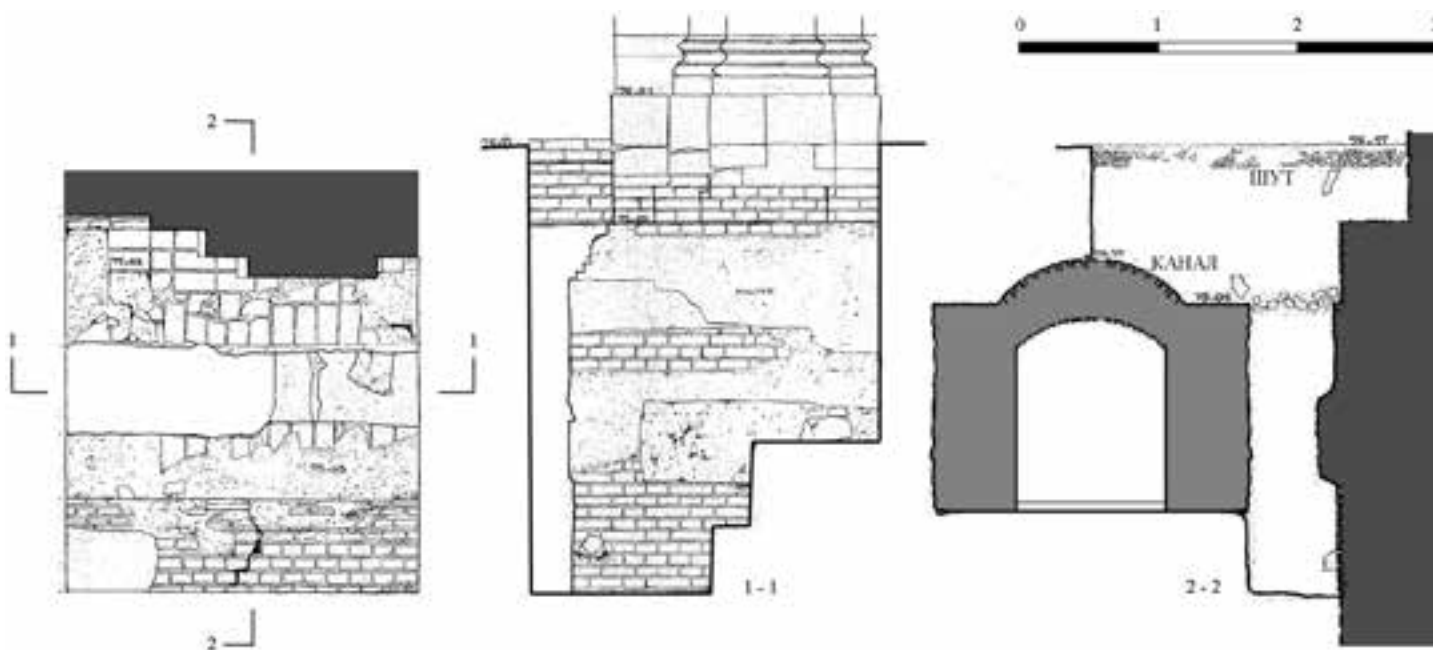
У току 1965. године извршене су и интервенције на консолидацији главног свода пролаза кроз капију. Пукотина у темену свода, где је долазило до испадања делова опека, очишћена је целом дужином. Након тога

КАПИЈА ЦАРА КАРЛА VI У БЕОГРАДУ

Сл. 3б. Капија цара Карла VI после обнове 1943. године – спољна фасада (фото: Д. Јовановић)

Сл. 4. Сонда 5/64, детаљи темеља капије и засведеног канала (P-1:50)

извршено је пломбирање уградњом нових целих опека. Такође, извршена су блоковања и пломбирања свих оштећених зидова грађених опекама. У пролазу капије делом су разграђени раније зазидани улази у бочне просторије I и II. Ту су према откривеним лежиштима реконструисани ивични камени блокови, али не и надвратна камена греда.¹⁰

Истовремено са санирањем главног свода консолидовани су камени квадери фасадних лукова. То је, према сачуваној документацији, изведено на следећи начин. Сваки од померених камених блокова био је подухваћен подупирачима, а након тога се приступило његовом враћању у првобитни положај уз помоћ ручних дизалица. Спојнице су чишћене, испране и у њих су пре заливања убацивани улошци, односно гвоздене плочице, које нису видљиве споља.

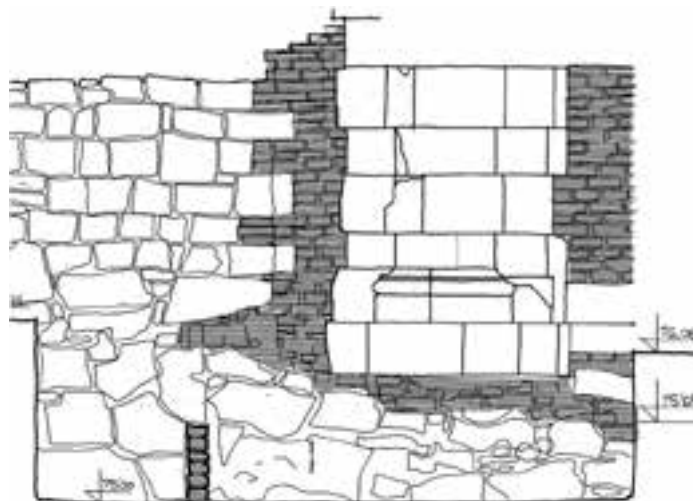
Делимично порушена бочна просторија IV обновљена је у изворном облику 1966. године. Наредне године у мањој мери су обновљана оштећења на каменим блоковима и постаментима за декоративне кугле над унутрашњом фасадом, као и они на којима су се налазиле скулптуре.¹¹

До нових радова на здању Капије цара Карла VI дошло је 1973. године, када су обе бочне просторије II и IV са северозападне стране адаптиране за смештај постројења трафостанице. За те потребе пробијен је, са два отвора, обновљени северозападни зид бочне просторије IV, који је као порушени део капије реконструисан неколико година раније.

Археолошка истраживања

Као што је већ напред изнето, прва археолошка истраживања била су усмерена ка откривању остатака темеља порушеног дела бочне просторије IV. Посреди су биле сонде малих димензија у којима су откривени остаци зидова и темељи који су само делимично истражени и то до дубине од око три метра. У једној од сонди (5/64), испред унутрашње фасаде капије откривен је зидани засведени канал, који се пружао паралелно са унутрашњом куртином бедема (сл. 4). Био је грађен опекама и чинио је део канализационе мреже изграђене у време аустријске реконструкције Тврђаве. Мања истраживања настављена су и 1968. године. Тада је отворена једна сонда (19/68) испред капије, где је уочено да њена спољна фасада лежи непосредно на средњовековном бедему и то у равни с његовим спољним лицем (сл. 5).

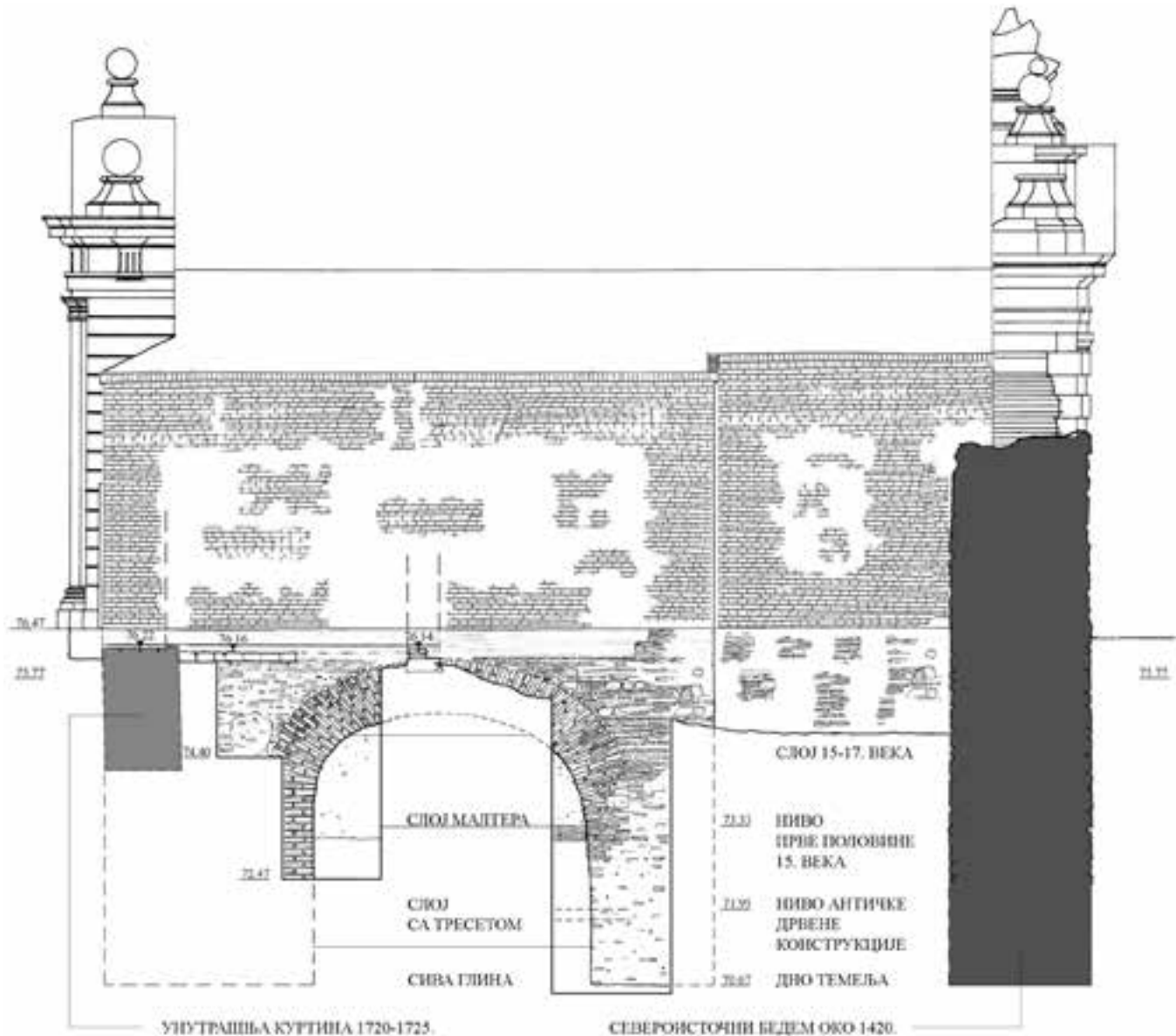
Ради комплетирања документације о Капији Карла VI, у лето 2011. године извршена су допунска археолошка истраживања. С југоисточне бочне стране откривени су остаци темељних зидова мање бочне просторије V и истражена је веза са унутрашњом куртином (сл. 6). Са

Сл. 5. Сонда 19/68, детаљ ушемељења спољне фасаде (P-1:50)

Сл. 6. Сонда 2/2011, остаци бочне просторије V

Сл. 7. Сонде 2 и 3/2011, бочна страна капије са темељом и слојевима у које је уклопан (P-1:100)

исте стране истраживано је утемељење капије, односно проучени су слојеви на којима је подигнута, и утврђена је дубина темеља бочне просторије III. Истраживања у овој сонди прекинута су у равни дна темеља, односно на коти 70.67, у слоју сиве стерилне глиновите земље, која би се у археолошком смислу могла сматрати здравицом. Над овим нивоом откривен је моћан слој муљевите земље, дебљине преко два метра, са доста тресета и ретким налазима античке и касноантичке керамике. У овом слоју на коти 71.95 делимично су откривене две масивне дрвене талпе, дебљине око 9 цм, које су обе биле широке по 38–39 цм. Реч је, по свему судећи, о остацима античке приобалне дрвене платформе уз коју су могла да пристају речна пловила. Моћан тресетни слој откривен је и приликом ранијих истраживања на суседним површинама. Горња површина овога слоја

код куле III доњоградског Североисточног бедема уочена је на коти 72.00, а ближе капији, у кули V, на коти 73.00. Положај и структура слоја са тресетом поуздано указују на зону ниског и водоплавног приобалног терена, који се пружио средином садашњег доњоградског платоа. Изнад овог слоја тресета, у сонди уз капију, констатован је тањи културни слој који је био затворен на коти 73.33 нивоом компактног малтера, дебљине око 3 цм. Ова малтерна површина највероватније одговара времену грађења Североисточног бедема Доњег града у првим деценијама 15. века, док су изнад ње културни слојеви образовани у раздобљу од 15. до краја 17. века, који се прате до коте око 75.00. Изнад овога нивоа, до равни терена у пролазу капије (76.05), налазе се насипни слојеви који највећим делом потичу из времена грађења капије (сл. 7).

Археолошка истраживања требало је да обухвате и простор дуж северозападне бочне стране капије, али на том простору ископавања нису могла бити у целости изведена услед мреже каблова повезаних са трафостаницом.

Конструкција капије

Капија цара Карла VI представљала је засведени пролаз кроз бедем зидано-земљане конструкције, чија је укупна ширина износила око 16,5 м (сл. 8). Ради грађења капије пробијен је стари средњовековни бедем, ширине 2,50–2,60 м, док је простор са унутрашње стране овог бедема, према платоу Доњег града, насут у односу на затечену раван терена за око један метар, односно до коте 76.05. Капија је имала разуђену основу са шест бочних просторија (I–VI) различитих величина. Приликом анализе архитектонског склопа капије уочене су две основне етапе грађења, које нису у међусобној конструктивној вези (сл. 9а и 9б). У првој етапи грађен је засведени пролаз капије са две симетрично постављене бочне просторије (I–I) у равни са спољним порталом. У другој етапи, уз супротну страну пролаза, истовремено с подизањем унутрашње куртине, дограђене су четири бочне просторије, које су у међусобној конструктивној вези. Очуване су две веће (III–IV), док су две знатно мање (V–VI) преостале само у археолошким остацима.

Пролаз капије првобитно је био засведен плитким крстатим сводом, и то само једним делом. Према порталима, унутрашњем и спољном, постоје двостепени сегментни лукови. Према спољној фасадној страни, испод ових лукова налазе се два бочно постављена мала правоугаона отвора предвиђена за провлачење ланаца покретног моста. Отворено је питање да ли је основна замисао о покретном мосту пред капијом уопште остварена, будући да нема уочљивих трагова одговарајућег механизма. Део пролаза према спољној фасади, у дужини нешто мањој од његове трећине, првобитно је био отворен, без свода. Такво стање уочава се на историјској документацији, према којој би се могло закључити да је најраније крајем 19. века, а свакако пре Првог светског рата, над овим делом пролаза изграђен полуобличасти свод.

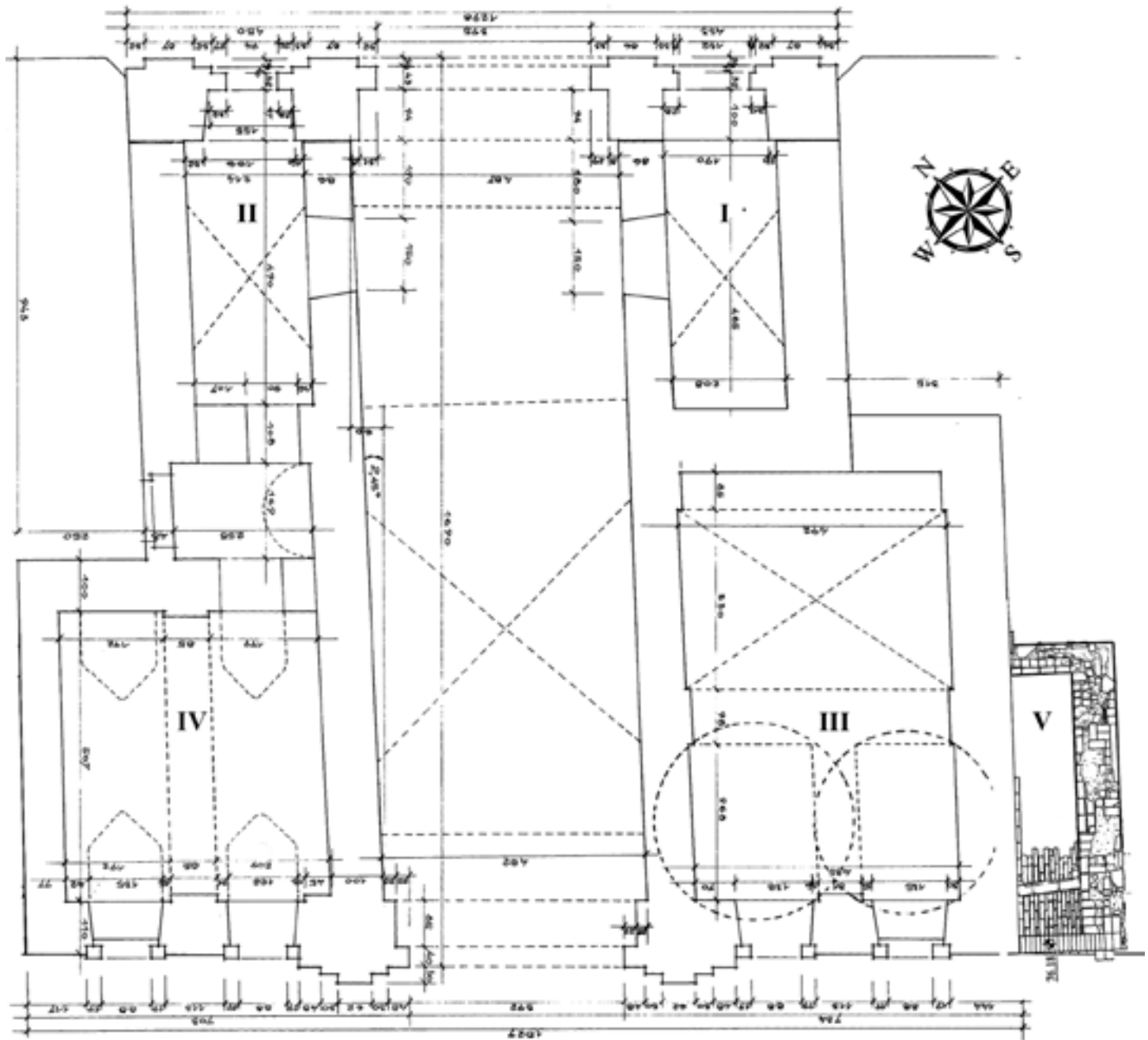
Као што је већ напред речено, са бочних страна пролаза, према спољној страни капије налазе се две мање просторије издужених правоугаоних основа, које су засведене плитким крстатим сводовима. Ове просторије су биле повезане с пролазом капије, наспрамно постављеним улазима. Улаз у просторију I, са обрађеним порталом, постојао је и у оквиру спољне фасаде. Над овим улазом са бочних страна постоје такође мањи правоугаони отвори за ланце покретног моста. Судаћи

према том детаљу, могло би се закључити да је ова просторија била замишљена као бочни улаз за пешаке у време када је главни, колски пролаз био затворен. Изнад овог малог портала налази се један прозор скоро квадратног облика. Сличне отворе, само у виду два прозора постављена један изнад другог, имала је и просторија II са супротне стране.

У конструктивном склопу дела капије који је подигнут у оквиру прве етапе радова посебну вредност имају камени фасадни портали клесани од пешчара (сл. 12). Спољна, шира и монументалнија фасада рустичне обраде, рашчлањена је на три поља са четири пиластра тосканског реда са дорским триглифима. Средишњим, двоструко ширим, доминира сам портал капије профилисан на зубљеним сводарима. Са бочних страна су по два правоугаона отвора, постављена један изнад другог, с наглашеним завршцима. У горњем делу изнад венца, у оквиру разуђене атике над средишњим пољем је лучни фронтон, у којем је централни мотив царски монограм. Ово знамење мореловано је у виду два укрштена латинска слова *C* (*Carolus*), која су стилизована у виду спирално извијених грана. Са бочних страна овог, централног мотива, простор фронтоне попуњавају рељефне маслинове гране. Завршни мотив над атиком су трофејне скулптуралне групе и декоративне кугле на посебним постаментима. С обзиром на то да су приликом бомбардовања 1944. године ове скулптуре делом уништене или тешко оштећене, о њиховом некадањем изгледу поуздано сведочанство представља сачувана фото-документација. На најистакнутијем месту над порталом налази се, сад знатно оштећена, централна композиција с трофејима. У њеном доњем делу, који је у целости сачуван, постављени су укрштени топови с куглама и два кружна бубња над којима је био оклоп надвишен кацигом с перушкама. Уз оклоп су се налазиле приказане заставе. Трофејне скулптуре над бочним странама капије биле су нешто мање и једнако обрађене. Средишњи мотив чинио је оклоп надвишен декоративним шлемом. Композицију су допуњавали и прикази по две заставе у позадини оклопа. Торзо једне од ових скулптура остао је сачуван и откривен је приликом истраживачких радова 1964. године.

Унутрашња фасада капије, за разлику од спољне, ужа је и моделована само у ширини конструкције засведеног пролаза. Фасаде бочних просторија из друге етапе, грађене опекама, визуелно су се спајале са зидним платном унутрашње куртине. Са бочних страна портала, глатки пиластри завршени су тосканским капителима, док је сам лук са истакнутим завршцем рустичне обраде. Изнад плитко профилисаног подеоног венца налази се фриз триглифа. Над средишњим делом, као

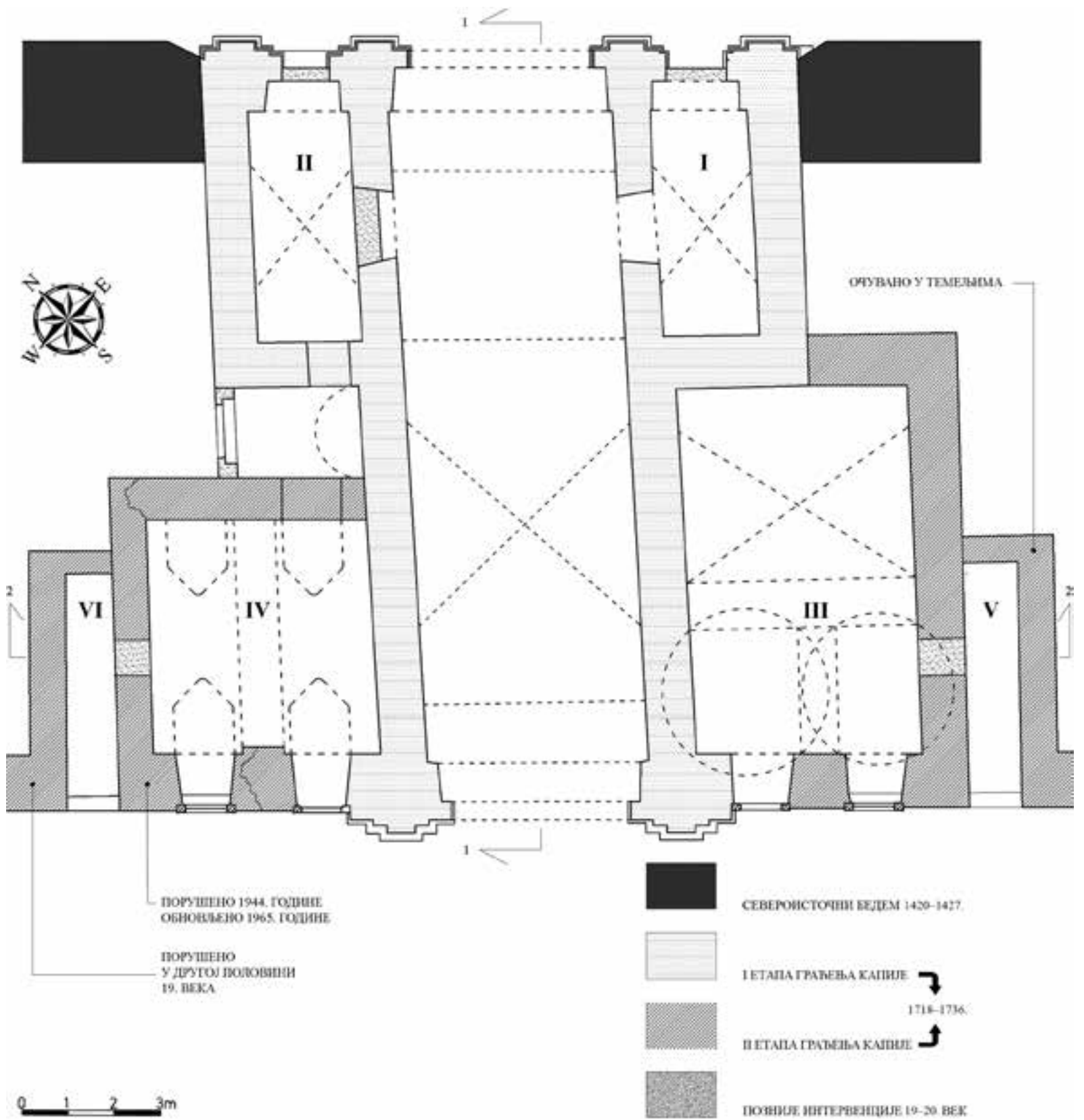
КАПИЈА ЦАРА КАРЛА VI У БЕОГРАДУ

Сл. 8. Капија цара Карла VI – основа (P-1:100)

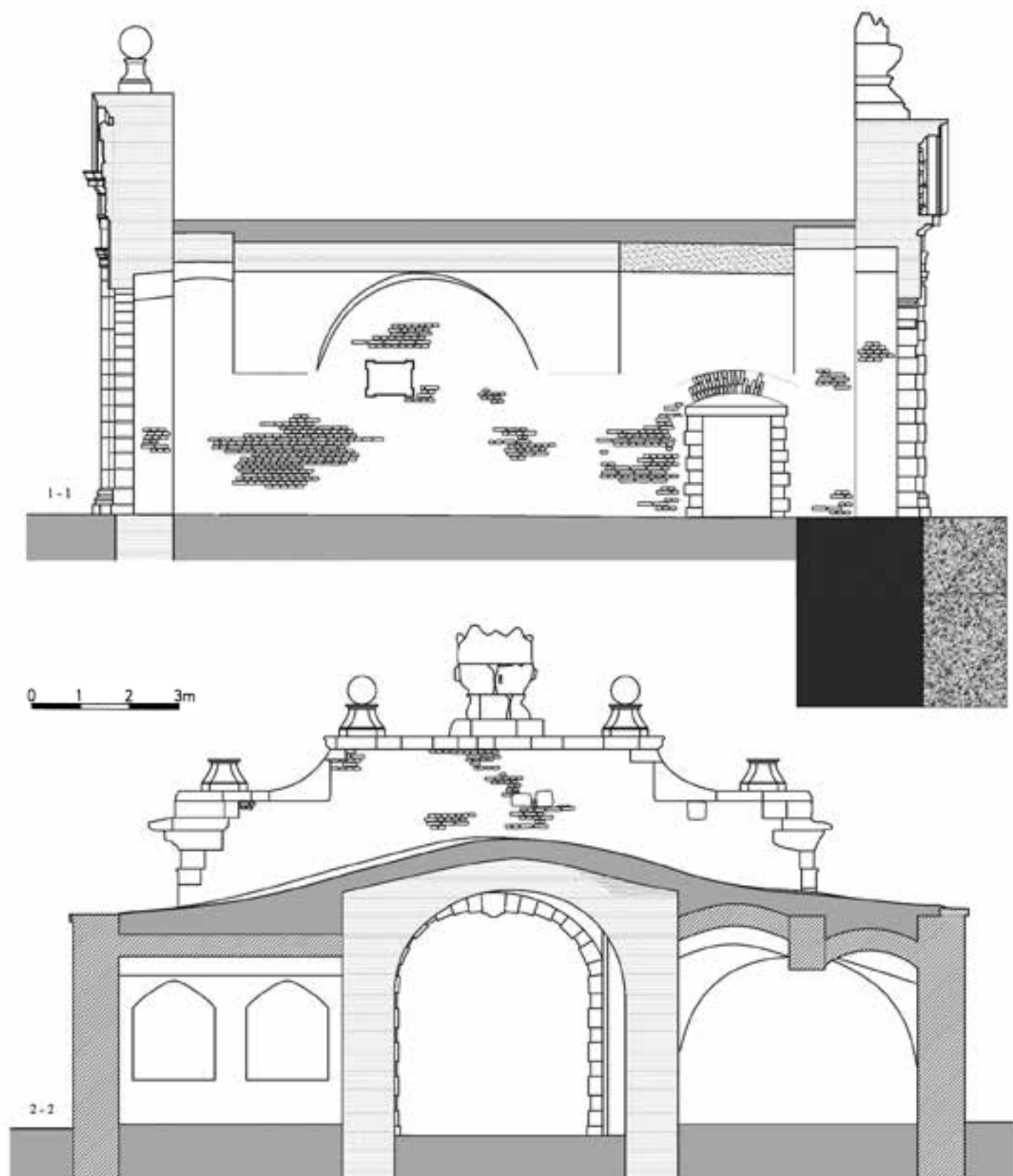
централни мотив истиче се богато профилисан, полукружно моделован фронтон. Цео простор фронтонa попуњава декоративна картуша надвишена круном, с трофејним заставама у позађу (сл. 13). У центру картуше налази се елипсasti медаљон са хералдиком представом вепрове главе прободене стрелом.¹² Овај хералдички симбол, као измишљено апокрифно знамење античке *Трибалије*, током аустријске владавине 1717–1739. представљао је званични грб хабзбуршке Краљевине Србије, као крунске земље Царства.

У другој етапи грађења, истовремено са унутрашњом куртином, са обе стране засведеног пролаза капије, у равни са унутрашњом, југозападном фасадом, подигнуте су по две просторије, које нису у конструктивној вези с претходно грађеним основним корпусом капије. Као што је већ истакнуто, грађене су истовремено са унутрашњом куртином у оквиру процеса реконструкције и доградње старог Североисточног бедема Доњег града. Већа просторија III с југоисточне стране пролаза капије правоугаоне је основе. Њен унутрашњи простор

Сл. 9а. Кашија цара Карла VI – основа са етапима грађења

КАПИЈА ЦАРА КАРЛА VI У БЕОГРАДУ

Сл. 96. Капија цара Карла VI – њодужни и њојречни ѡресек са еѡајама ѡрађења

Сл. 10. Капија цара Карла VI – унутрашња страна са куртином, реконструкција некадашњеј излега (P-1:200)

подељен је једним луком над плитким пиластрима на два готово једнака дела. Над нешто већом половином налази се плитак крстати свод, док је други део у горњој зони подељен једним полулуком на два правоугаона поља, засведена сегментима плитких калота. У просторију се улазило непосредно са простора Доњег града. Портал просторије и прозор с клесаним каменим оквирима налазе се у равни дела унутрашње фасаде грађеног опекама. Друга, нешто мања бочна просторија, са супротне стране пролаза капије, имала је једнако решену фасаду, са симетрично постављеним улазом и једним прозором. Њен унутрашњи простор засведен је полуобличастим сводом са по две бочне сусводнице, односно лучно обликована продора према вратима и прозору. Оба прозора бочних просторија имала су декоративне гвоздене решетке уграђене у камене оквире, од којих је она на прозору просторије III сачувана у свом изворном облику (сл. 11).

Уз ове веће бочне просторије постојале су и две мале просторије, са обе стране капије по једна, које су биле непосредно повезане са унутрашњом куртином. Према приказу на *Suterein* плану из 1790. године, од ових просторија полазила су симетрично постављена степеништа за излаз на горњу површину бедема. (сл. 1) Како су обе порушене до равни тла, остаци оне са југоисточне стране, односно просторије V, недавно су археолошки истражени. Посреди је била невелика одаја издужене правоугаоне основе, чија ширина није прелазила један метар. Праг улаза и портал, који је, судећи према очуваним траговима, имао камене оквире, налазили су се увучени у односу на унутрашњу фасаду капије за ширину степеништа које је водило на горњу површину бедема. Претпростор, као и унутрашњост ове мале одаје, имали су под од насатично постављених опека. Просторија истог облика, може се закључити на основу приказа с поменутог плана из 1790. године, налазила се и са супротне стране пролаза капије. У току археолошких истраживања је констатовано да су њени остаци сада готово у целости уништени.

Капија цара Карла VI у целини је грађена опекама, осим фасадних делова обрађених у камену, о којима је већ било речи. Површине зидова и сводова у пролазу капије, као и у бочним просторијама I и II, нису малтерисане, нити су им спојнице биле посебно обрађене. За разлику од ових делова грађених у првој етапи, у већим дограђеним бочним просторијама III и IV зидови су били малтерисани, и у више наврата кречени. Првобитна калдрма у капији није очувана. Такође, не постоје поуздани подаци ни како су изгледали подови у бочним просторијама. Само су у просторији III очувани трагови пода од дрвених дасака, који је, по свему судећи, новијег порекла.

Према досадашњим сазнањима и резултатима новијих истраживања, Капија Карла VI утемељена је у најнижој зони на слојевима речног седимента и тресета с траговима античких налаза, затим средњовековним слојевима и културним слојевима 16–17. века, и на крају на насипу из времена аустријске владавине. Предњи део капије у ширини од око 2,60 м лежи на компактном, дубоко утемељеном средњовековном бедему. На осталом делу темељи су јој изгледа били дубоко укопани и рађени су у систему зазиданих лукова од опека. У сонди 3/2011 откривено је дно темеља бочног зида просторије III на коти 70.67, што је за око 5,5 метара ниже у односу на праг капије (76.05). Овде је уочен начин грађења темеља у виду зазиданог лука, распона око 4,5 м. Овакав систем грађења темеља уочен је такође и код унутрашње куртине доњоградског Североисточног бедема, која је знатно плиће утемељена.¹³ На систему темељних лукова грађена је и унутрашња куртина Приобалног бедема.¹⁴ Реч је, без сумње, о систему који је обезбеђивао боље утемељење и већу сигурност зиданих структура.

За разлику од темеља основног корпуса капије и просторија III и IV, из друге етапе грађења, сада порушена бочна просторија V била је знатно плиће утемељена. Њен темељ био је укопан до дубине од само 0,50–0,60 м. Исти случај је, по свему судећи, био и са

просторијом VI са супротне стране. Дубина темеља унутрашње куртине, уочена у сонди 18/68 износила је око 2,50 м.

Значење, симболика и стилске одлике Капије цара Карла VI

У време барока, када симболизација градског амбијента постаје значајан покретач архитектонског стваралаштва, градске или тврђавске капије добијају посебно значење, што је у случају Београда најбоље дошло до изражаја приликом обликовања Капије цара Карла VI. Мада није представљала главну капију Београда, њен положај на улазу у Доњи град из правца некадашње главне градске улице (сада Улица цара Душана) одредио је битно карактер њене архитектуре. Представљајући симболично тријумфални улаз у запоседнути, односно за хришћанску Европу ослобођени град, капија овде вишеструко означава снагу и тријумф нове власти, цара и његове новостечене крунске земље – *Краљевине Србије*.¹⁵

У архитектури ове грађевине две равноправне фасаде постављене су тако да спољна, кроз коју се улазило у тврђаву, представља славолук победе војске и њеног владара, чији монограм стоји на прочељу. Унутрашња фасада, кроз коју се из тврђаве улазило у цивилни град, замишљена је као портал главног града Краљевине Србије, чији грб у богатој картуши – вепрова глава прободена стрелом – представља централни мотив (сл. 13). Својим двоструким карактером ова грађевина истиче кључну одлику града на ушћу Саве у Дунав, у његовом односу између војног утврђења и цивилног насеља, што је био битан и стално присутни чинилац вишевековне драматичне историје између рата и мира.

Пројектовање овако замишљене грађевине остварено је са изузетним осећајем за меру, што одаје врсног архитекту сасвим изнимног сензибилитета. Њена главна фасада, којој се прилазило преко дрвеног моста, огледала се у мирној води пристаништа, добијајући тако у свом волумену и монументалности. „Утисак наглашене снаге произилазио је и из успостављене динамичке равнотеже свих архитектонских елемената монументалне фасаде. То је посебно било наглашено симболичним скулптурама са мотивом витешких оклопа славе, који симболизују војну победу, али и мир који је завладао. У симболично-сценском смислу бочне скулптуре наглашавају централни мотив на врху славолука, постављен изнад овалног тимпанона са царским монограмом у средишту – скулптуру оклопа са заставама испред кога су топовске цеви и два ратна бубња, као да стоје спремни да се поново огласе.“¹⁶

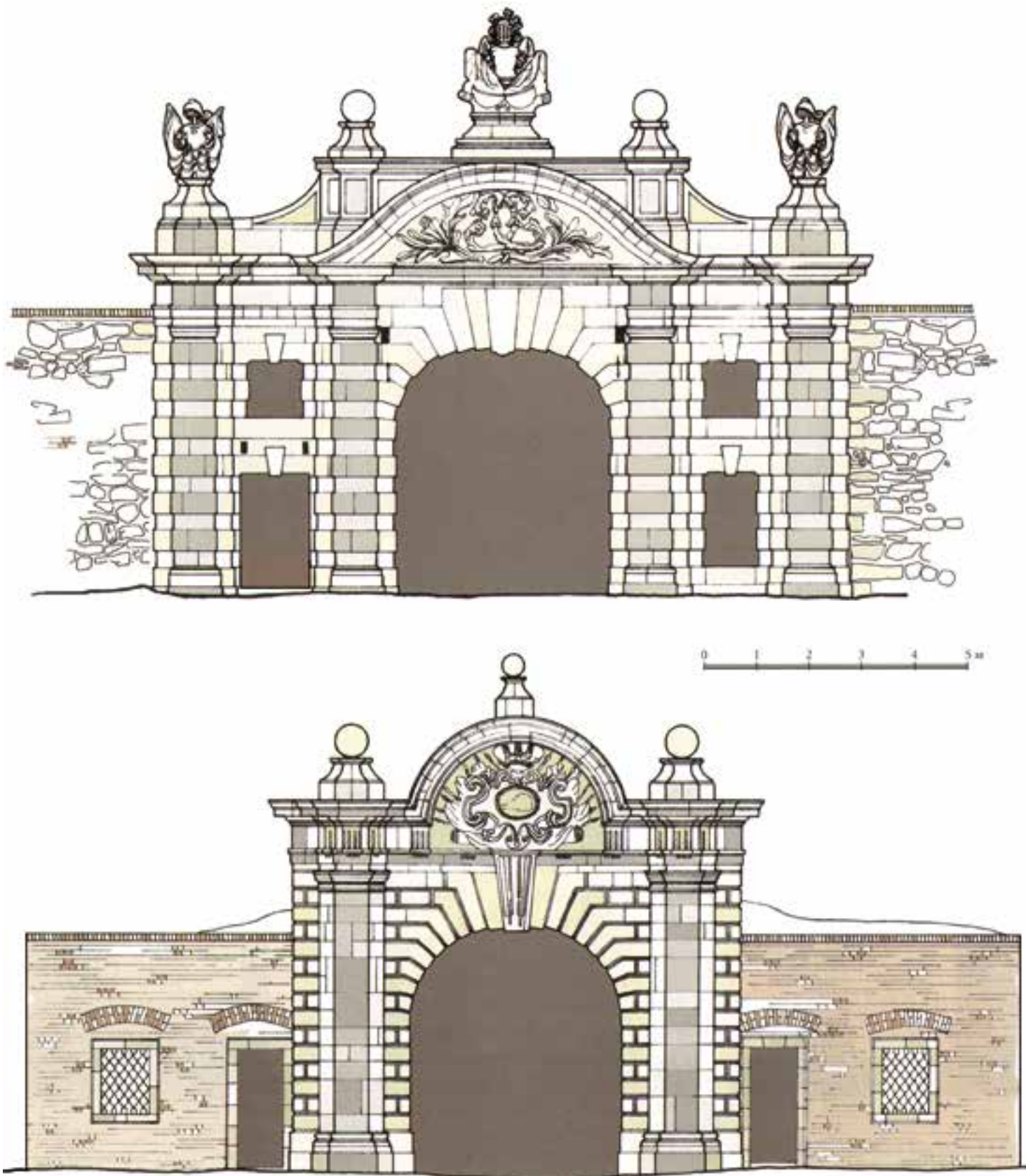
Стилско обликовање обају прочеља не одсликава, како би се очекивало, блискост са бечком архитектуром првих деценија 18. века. Неки елементи француског

Сл. 11. Капија цара Карла VI – детаљ њеног решетки прозора просторије III

барокног класицизма и дубље структуралне одлике стила ближе немачком бароку тога времена навели су истраживаче да Капију цара Карла VI препознају као дело вирбуршког архитекте Балтазара Нојмана (Balthasar Neumann).¹⁷ Тако висока атрибуција дела славног архитекте и инжењера – једног од најпознатијих стваралаца немачког барока – није случајна ако се имају у виду подаци о његовом боравку у Београду у првим годинама аустријске владавине. Нојман је, како су показала досадашња истраживања, учествовао у борбама за освајање Београда 1717. године. После једног студијског боравка у Италији, он се изгледа већ наредне године враћа у Београд, где учествује у изради првих пројеката барокне реконструкције града. Изнета је уверљива претпоставка да је поред нацрта за Капију Карла VI Нојман тада израдио и пројект за тврђавски Велики бунар у Горњем граду (сада „Римски“ бунар). Сложено конструктивно решење ове грађевине веома је блиско тврђавском бунару у Орвијету, где је Нојман боравио током свог студијског путовања у Италију.¹⁸

Боравак Балтазара Нојмана у Београду, ограничен на свега неколико месеци, окончан је већ 1719. године, што омогућава да се сасвим тачно утврди време израде

Сл. 12. Кайија цара Карла VI – реситиуција некадашњеј изледа (P-1:100)

Сл. 13. Капија Карла VI – картиуша са грбом изнад унутрашње фасаде, реконструкција некадашње изгледа

нацрта за Капију цара Карла VI. Остваривању пројекта се приступило вероватно већ почетком треће деценије 18. века, али је отворено питање како је и колико дуго трајао тај процес, имајући у виду уочене две етапе грађења. Без залажења у те појединости, може се поуздано закључити да је Капија цара Карла VI сасвим сигурно била завршена пре 1736. године.

Стање капије и приступ коначној обнови

После готово педесет година од последњих конзерваторских интервенција, на старом здању Капије Карла VI уочљиве су знатне промене, како у односу на статичку стабилност самог објекта тако и алармантно стање камених фасада, које су делом у фази распадања. Код просторије III може се наслутити да се старе пукотине на своду и зидовима проширују, по свему судећи, услед слегања њеног југоисточног зида. Услед тога, дошло је до пуцања слојева хидроизолације над сводом ове просторије тако да атмосферске воде продиру и влаже целу сводну конструкцију. С друге стране, уочљив је процес

деградације и распадања оригиналних камених блокова на фасадама, што је поред осталог и последица продора влаге кроз горње зоне оба фронтонa. Стање у којем се Капија сада налази указује на неопходност свеобухватног приступа санирању објекта у целини. На првом месту потребно је извршити статичку санацију просторије III, с реконструкцијом оштећених делова свода и бочних зидова, затим обновити целокупну хидроизолацију над капијом, која је изведена 1965. године, као и президати оштећене делове зидова и завршног венца од опека. У исто време неопходно је извршити обнову унутрашње обраде зидова у просторијама I и III, као и израду нових подних застора прилагођених евентуалној будућој намени ових просторија.

Посебан значај има обнова камених фасада капије, где је неопходна замена теже оштећених камених блокова уз надоградњу оних где је то могуће. Такође је потребно у целини обновити камене скулптуре средишњег и бочних трофеја са главне фасаде, уз обнову делова који недостају, односно оних уништених, што је могуће према сачуваној фото-документацији и анализи детаља сличних аналогних скулптура.

У оквиру коначног уређења капије требало би предвидети археолошку презентацију остатака порушених бочних просторија V и VI, са одговарајућим деловима унутрашње куртине. На тај начин би се капија приказала у оквиру целине којој је некада припадала, за разлику од садашњег стања када делује као самостални објект чија се некадашња функција тешко уочава.

Др Марко Ђ. Поповић,
археолог
Београд
dama.popovic@yahoo.com

НАПОМЕНЕ:

- 1] М. Поповић, *Београдска тврђава*, Београд, 2006, 105–107.
- 2] М. Поповић, *Утврђене средњовековне капије на С-И бедему Београдског града*, Саопштења Завода за заштиту споменика културе града Београда, 9, Београдска тврђава, IV, Београд, 1970, 21–24; Исти, *Београдска тврђава*, Београд, 2006, 137–142.
- 3] М. Поповић, *Београдска тврђава*, Београд, 2006, 226–242.
- 4] М. Бирташевић, *Један нови документ о капији Карла VI у Београду*, Годишњак Музеја града Београда, III, Београд, 1956, 121–124.
- 5] Ратни архив у Бечу, sig. G I b 40–3.
- 6] Ратни архив у Бечу, sig. G I b 44–3 (делимично репродуковано: М. Поповић, *Београдска тврђава*, 273, сл. 168).
- 7] М. Вујичић-Вуловић, *Конзерваторско-реставраторски радови на Београдској тврђави 1961–1968. године*, Саопштења Завода за заштиту споменика културе, 8, Београдска тврђава, III, Београд, 1970, 62.
- 8] *Истио*.
- 9] *Наведено дело*, 62–65. Провера изнетих података за потребе овог рада, као и за израду Пројекта обнове капије, обављена је марта 2012. године. Могло се уочити да је хидроизолација углавном у добром стању, осим над просторијом III, где постоји једна микропукотина кроз коју продире атмосферска вода. Значајно је запажање да изнад старих пукотина свода нема оштећења хидроизолације, што наводи на закључак да су стара оштећења и деформације свода стабилзоване, односно да од 1965. године није било даљих померања зидних маса.
- 10] *Наведено дело*, 65.
- 11] *Истио*.
- 12] Хералдички мотив *вешрове главе прободене сирелом* први пут се појављује у гробнику учесника сабора у Констанци 1414, делу Урлиха фон Рихентала, где је означен као *гроб Цара Србије*. Ово измишљено знамење коришћено је и у потоњим вековима за означавање српских земаља под турском владавином. У Жефаровићевој *Систематској графици* добија измишљено значење Трибалије. Током 18. и почетком 19. века сматра се грбом Шумадије и, као такав, овај хералдички мотив појављује се у доба Првог српског устанка, уз крст са оцилима, на печату Правитељствујушћег совјета народа српског, као и на устаничким заставама; в: Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, Београд, 2008, 245–250.
- 13] Подаци из сонде 18/68, археолошка ископавања 1968. године.
- 14] Заштитна археолошка истраживања 2010. године у оквиру радова на ревитализацији куле Небојша.
- 15] Z. Uzelac, *Balthasar Neuman i barokni Beograd*, *Čovek i prostor*, 7–8, Zagreb, 1988, 31–34.
- 16] *Истио*.
- 17] П. Васић, *Барок у Београду*, Зборник Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867, Београд, 1970; Исти, *Барок у Београду 1717–1739. године*, Историја Београда, I, 1974, 579.
- 18] Z. Uzelac, *наведено дело*, 32–33.

Summary: MARKO POPOVIĆ

EMPEROR CHARLES VI GATE IN BELGRADE

Belgrade's built heritage bears little evidence of the age of baroque. The extensive demolition of its fortifications by the Ottoman Turks after their re-conquest of the fortress in 1740 and the bombardment during the First World War obliterated virtually all structures built during the period of Austrian Habsburg rule between 1717 and 1737. The only surviving are a few fortress gates with baroque-style portals, among which a special place is held by the Lower-Town gate named after the reigning Habsburg emperor, Charles VI.

Unlike the other fortress structures, the Gate of Charles VI went undamaged through the First World War. In 1941 and 1942, during the German occupation of Belgrade, it was thoroughly renovated, as part of the intended transformation of the Lower Town into Prince Eugene's memorial park, only to suffer heavy damage in the Anglo-American air raids launched on Easter Sunday 1944. A bomb that hit in its immediate vicinity left most of the south-west room (VI) on its side in ruins and the entire gate considerably shaken.

The gate was a vaulted 16.5m-long passage through a masonry-faced earthen rampart, and had six rooms (I–VI) of different sizes abutting on its sides. Two main, structurally independent, building phases have been identified. The earlier phase involved building the vaulted passageway with two rooms (I and II) on the sides, aligned with the outer portal. The later phase involved adding, concurrently with the building of the inner curtain wall, four structurally connected rooms on the inner side of the gate. Of these, two larger (III and IV) are still standing, while the other two, considerably smaller (V and VI), are archaeologically identifiable.

From the earlier building phase, especially noteworthy are the carved limestone portals. In the age of baroque, when the symbolic marking of urban environments became an important architectural consideration, town and fortress gates assumed particular significance. In the case of Belgrade, this found its best expression in the gate honouring Charles VI. Even though it was not the main city gate, its location at the entrance to the Lower Town from the direction of the former main thoroughfare (today's Cara Dušana Street) fundamentally influenced its style. Symbolically a triumphal entrance to the occupied or, from the perspective of Christian Europe, liberated city, the gate epitomized the strength and triumph of the new ruling power, the emperor and his newly-acquired possession—the *Kingdom of Serbia*.

The outer of two gateway portals of equal architectural importance, the one through which the fortress was accessed, was meant as the triumphal arch honouring the army and its sovereign, with imperial cypher featured on the front. The inner one, leading from the fortress into the civilian town, was conceived as the gate of the capital city of the Kingdom of Serbia, whose coat-of-arms—a boar's head pierced with an arrow—inside an ornate cartouche, constituted the central motif. The dual nature of the gateway laid emphasis on the dual function of the city at the confluence of the Sava and Danube rivers as a military stronghold and a civilian settlement, an essential feature of its dramatic history swaying between war and peace.

The sense of measure in the design of the gate betrays an accomplished architect of refined sensibility. Its main façade, accessed by way of a wooden bridge, was reflected in the still water of the river port, which added to the impression of volume and monumentality. A sense of strength, as an effect of the dynamic balance of all architectural elements, was enhanced by the sculptures with the motif of knightly armour of glory symbolizing military triumph and the achieved peace. In symbolical terms, the sculptures placed on the sides highlighted the central motif mounted on the top of the triumphal arch above the oval tympanum with the imperial monogram at the centre—a cuirass with banners and, in front of it, cannon barrels and two war drums.

The two façades do not show the expected stylistic closeness to the early 18th-century architecture of Vienna. Elements of French baroque classicism and some deeper stylistic features bring them closer to the German baroque of the period, which has led researchers to attribute the gate to the Wurzburg court architect Balthasar Neumann, one of the most prominent architects and engineers of the German baroque. Such a bold attribution is not groundless, given the information about his stay in Belgrade in the early years of Austrian rule. Neumann had been attached to the army that seized Belgrade in 1717. He took a study trip to Italy, apparently returning to Belgrade the very next year, where he took part in drafting the first blueprints for a baroque-style reshaping of the city. It has been convincingly suggested that, apart from the Gate of Charles VI, Neumann also designed the Great Well (popularly called 'Roman'), located in the Upper Town of the fortress. The complex structural design of the Well closely resembles the well in the fortress of Orvieto, which Neumann is known to have visited.

Balthasar Neumann's few months in Belgrade ended in 1719, which makes it possible to establish the exact date of his design for Charles VI's Gate. Construction probably began in the early 1720s but, given the two observed building phases, the question remains open as to how long the process took. At any rate, it appears reliable that the Gate was completed before 1736.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1 Gate of Emperor Charles VI: Ground plan and sections in the plans of 1790 (Vienna War Archives [KAW], G I b 44-3)

Fig. 2 Gate of Emperor Charles VI: Inner façade (photo by I. Groman)

Fig. 3 Gate of Emperor Charles VI after the 1943 renovation: Inner and outer façades (photo by I. Jovanović)

Fig. 4 Trial trench 5/64: Detail of the foundations and vaulted culvert (1:50)

Fig. 5 Trial trench 19/68: Detail of the foundations of the outer façade (1:50)

Fig. 6 Trial trench 2/2011: Remains of Room V

Fig. 7 Trial trenches 2 and 3/2011: Side of the gate with the foundation and the layers in which it was embedded

Fig. 8 Gate of Emperor Charles VI: Ground plan (1:100)

Fig. 9a Gate of Emperor Charles VI: Ground plan with building phases

Fig. 9b Gate of Emperor Charles VI: longitudinal and cross sections with building phases

Fig. 10 Gate of Emperor Charles VI: Inner façade with the curtain wall, reconstruction of the former appearance (1:200)

Fig. 11 Gate of Emperor Charles VI: Detail of the iron window grate of Room III

Fig. 12 Gate of Emperor Charles VI: Reconstruction of the former appearance (1:100)

Fig. 13 Gate of Emperor Charles VI: Cartouche with the coat-of-arms above the inner portal, reconstruction of the former appearance